

■ El personatge obscè.

Visita retrospectiva als traductors de la prosa russa al català

Xènia Dyakonova i José Mateo

En començar a preparar aquest article sobre les traduccions dels rus al català, hem pensat que no ens esqueïa de fer un treball exhaustiu ni amb massa ambició explicativa, però que estaria bé destacar la figura que, per experiència pròpia, ens resulta propera: la del traductor. En evocar-la, com per una analogia inconscient, hem pensat en un passatge curiós de *Lidiota*, de Dostoievski: el protagonista, el príncep Mixkin, que se'ns ha presentat com un viatger que ve de Suïssa, suposadament una persona simple, ingènua, resulta un cal·lígraf virtuós capaç d'imitar (o falsificar) escriptures de tota mena. És un episodi d'un efecte desconcertant, agreujat potser per la passió malaltissa que hi mostra el protagonista:

Sobre un full de paper vitel·la gruixut, el príncep havia escrit amb lletres russes medievals la frase: «L'humil abat Pafnuti, de pròpia mà, signa.»

—Això —explicà el príncep amb extraordinària satisfacció i animació— és la signatura autèntica de l'abat Pafnuti, treta d'una còpia del segle XIV. Tots aquests vells abats metropolitans nostres signaven superbament, amb molt bon gust, de vegades, i amb quina aplicació! No tindrieu pas mal fos l'edició de Pogodinski, general? Després, veieu, he escrit amb un altre estil de lletra: és l'escriptura rodona i grossa, francesa, del segle passat; algunes lletres també s'escrivien d'una altra manera; és una lletra de carrer, la lletra dels escrivans públics...¹

S'hi presenta aquí alguna cosa obscena: el príncep Mixkin no hauria de signar com a Pafnuti; no se n'hauria de vanter així davant de qualsevol. De la mateixa manera, sembla, el traductor (un fal-

sificador en potència?) no hauria de ser-hi. Durant els segles III i II aC els jueus de la diàspora van sentir la necessitat de traduir els llibres de l'Antic Testament; cap al segle I, com si haguessin de disfressar una culpa, explicaven la llegenda de la traducció dels textos: 72 homes savis treballant independentment, i aïllats, com si els guiés un esperit sagrat, van coincidir a fer 72 versions idèntiques. Una incomoditat semblant es traeix en el fet que encara avui en moltes traduccions publicades és ben difícil de trobar qui n'ha estat l'artífex; fins i tot si és algú reconegut i ben valorat dintre de la professió. Si aquest algú demana que el seu nom figuri en la coberta del llibre, és molt probable que li diguin: «Impossible, en faria malbé el disseny.»

Però no només hi ha el fet obscè de l'existència (insòlita per al lector naïf) d'un mitjancer (en la pràctica molts més) entre l'original i el lector; fet i fet, a casa nostra l'escàndol és doble: és traducció, i traducció al català! —tot i que si aneu a les llibreries més farcides de Barcelona i feu un cop d'ull a la taula dels eslaus, us costarà de creure-ho.

Per donar-ne fe, farem una visita d'homenatge a alguns dels personatges que, com diria Puixkin, han representat el paper de «cavalls de postes» de la prosa russa en català, tot espigolant pel camí algunes curiositats. Donarem a conèixer els noms d'alguns traductors que hem escollit pel seu valor il·lustratiu, o bé per la seva importància literària.

Primera visita: Isaak Pavlovski-Narcís Oller

Al vagó del tren correu que em dugué a Barcelona, vaig tenir ocasió de convèncer-me que els catalans i els castellans no es poden veure. En arrencar el tren, el vagó es va dividir en dos grups: els catalans van seure en un costat, els castellans a l'altre, i cada grup parlava en la seva llengua. [...] Els catalans parlen fort i ràpid, gairebé amb paraules monosil·làbiques, en les quals amb freqüència sonen «ge, ze, l, lu i au». Després de la musical llengua castellana, el català sembla vulgar i groller i sona malament a l'oïda. Els meus veïns l'escoltaven amb despreci i un d'ells inclinant-se al costat, em digué amb veu baixa:

—¡Parece que no son cristianos! Jo entenc que els pagesos parlin en aquesta llengua, però la gent culta... és un escàndol!

—¡Es un escándalo! —va assegurar un altre.²

Qui ho diu, tot això? La citació l'hem extret d'un llibre que aparegué l'any 1989 amb el títol *Un rus a Catalunya*, publicat per l'editorial El Llamp; es tracta de la versió catalana de Josep Maria Farré i Pedrós del llibre d'Isaak Pavlovski *Esbossos de l'Espanya contemporània 1984-1985* (en rus), publicat a Sant Petersburg el 1889.

Isaak Iàkovlevitx Pavlovski³ (1853-1924), nascut a Taganrog (a la vora de la mar d'Azov), al mateix lloc que Txékhov (l'any 1860), havia marxat de molt jove a Sant Petersburg per estudiar-hi medicina i allí s'involucrà en un grup d'oposició al tsar Alexandre II: de seguida el van empresonar preventivament durant dos anys, i el van condemnar durant sis mesos més, acusant-lo de fer propaganda subversiva. Quan va complir la condemna, encara va ser desterrat a la península de Kola, d'on va fugir cap a Occident l'any 1878. Instal·lat a París, va rebre el suport dels cercles d'emigrats russos i concretament d'Ivan Turguénev; sota aquest paraigua, Pavlovski va començar a col·laborar en la premsa dels exiliats i, l'any 1879, el diari *Le Temps* va publicar *En cellule, mémoires d'un nihiliste*, on explicava les seves experiències a les presons tsaristes. Com a corresponsal del diari de Sant Petersburg *Novoie Vremia* («El Temps Nou»), Isaak Pavlovski emprengué un viatge per l'Estat espanyol (tardor de 1894-primavera de 1895) per fer-ne la crònica.

Aquell hivern del 1894, quan el tren arribà a Barcelona, el periodista de Taganrog va quedar parat i encantat de la vitalitat que hi va trobar. En aquells moments, la ciutat creixia acceleradament, després de l'enderroc de les muralles, i l'activitat literària en català s'havia reprès: s'havien instituit els Jocs Florals (1859) i les publicacions periòdiques donaven cos al moviment de la Renaixença. Pel que fa a les traduccions en llengua catalana, s'havien anat reprenent, sobretot des dels anys seixanta, però eren un fet marginal, molt lligat a les publicacions periòdiques catalanistes. Del rus, en aquell moment, només se n'havia publicat una: era el primer acte de l'obra teatral *Mozart i Salieri* de Puixkin, que va aparèixer en el suplement cultural del dijous del *Diari Català* del 26 de juny de 1879, i era feta a partir d'una versió francesa. A Catalunya, Pavlovski va conèixer una bona part de la intel·lectualitat catalanista i va fer una bona amistat amb Narcís Oller. La primera novel·la traduïda del rus al català és fruit directe d'aquesta amistat: es tracta de les *Memòries d'un nihilista* del nostre Isaak Iàkovlevitx Pavlovski: va publicar-se a *La Il·lustració Catalana* el 1886, amb traducció, és

clar, de Narcís Oller. La relació Oller-Pavlovski era una llavor que no podia trigar a arrelar; l'any 1887 el destacat crític Josep Yxart declarava: «comencem a conèixer avui per avui, seguint la moda de França, la literatura contemporània russa i el moviment nihilista emparentat amb ella».⁵ A més del paper seminal, amb el pas dels anys l'escriptor català va esdevenir un dels més prolífics traductors dels russos al català: va traduir peces teatrals d'Ostrovski, Turguénev i Tolstói, i alguns relats de Tolstói, entre els quals, *La mort d'Ivan Ilitx*. L'obra del mateix Oller no resta pas aliena a l'impacte de la narrativa russa.

A París, Pavlovski va ser director de la revista *Rossia*, continuà treballant tota la vida com a periodista i fins i tot va ser nomenat cavaller de la Legió d'Honor. El 1987 el seu llibre *Souvenirs sur Tourgueneff* va fer força enrenou a França, perquè s'hi publicaven els judicis de Turguénev (de vegades contraris) sobre molts escriptors francesos. Arran de la seva visita, Pavlovski va difondre la cultura catalana a Rússia i va traduir al rus obres d'Oller i d'Àngel Guimerà (*Terra baixa*). A més, el seu viatge de 1984-1985 també va encendre una guspira en l'àmbit de la llengua castellana: va fer amistat amb Pérez Galdós i amb la comtessa Pardo Bazán, que fou una gran difusora de la narrativa russa a Espanya.

Pavlovski havia donat una visió romàntica del món cultural català:

Això és una de les característiques de tots els escriptors catalans, sense excepció, cap d'ells no pot viure de la literatura com un artesà i no hi vol viure. La literatura és la seva amant, l'estimen apassionadament, però només la veuen d'amagat, de nit, quan ja han deixat les seves obligacions.⁶

El fet és que els escriptors en llengua catalana no estaven professionalitzats. El públic havia estat alfabetitzat en castellà i l'edició en aquesta llengua, amb seu a Barcelona (Espasa, Montaner i Simón, Salvat, Maucci, etc.), s'havia anat imposant, funcionant amb criteris mercantils i aprofitant el gran mercat espanyol i americà. Va ser per la via del castellà com el gruix de la narrativa russa va fer la seva entrada a casa nostra en la darrera dècada del segle XIX i la primera del segle XX.⁷ Aquestes edicions sovint no eren gens acurades.⁸ En les edicions de Maucci sembla que l'editor n'esporgava arbitràriament els passatges per tal d'estalviar despeses.⁹ *Joseph Piula* (Josep

Pous i Pagès) comentava així aquestes traduccions:

Comensan per estar traduïts infernalment: com a prova n'hi haurà prou ab dir que en un cuento de Tolstoi —trasplantat del francès, com la majoria d'obres que's publican— s'hi troba traduït *fourrures* (pells d'abric o abrichs de pell) per *forrajes* (!). D'heretjias per l'estil, que fan inintel·ligible'l text, n'hi han a dotzenas. Contin las inexactituts que dehuen contenir, d'aquellas que, per tenir sentit perfecte, es impossible esmenar tot anant llegint. Y no sols aixó: sino que moltas vegadas, ja perque'l llibre no passi del número de planas fixat, ja perque'l traductor vulga escursarse la feyna que li pagan á preu fet, fan talladas sense conciencia y sense donarse ni tan sols la pena de condensar en pocas ratllas lo que suprimeixen.

No cal dir com quedarán las obras tractadas ab tan poch respecte.

[...]

Per regla general, lo que cobra'l traductor per volúm de trescentas planas, son de tretze á catorze duros; molt escassos els que arriban á quinze y raríssims els que'n passan: ab prou feyna lo que faria pagar un copista per copiar-lo. Qué volen que fassi l'infelís que's veu condemnat á'n aquest treball de presidiari, per guanyarse la vida? Sortírsen lo més depressa que puga, perque li quedí un jornal arreglat.¹⁰

Segona visita. Rudolf Slaby

Segons les dades que tenim, el primer a fer traduccions directes del rus al català (cap al 1921), curiosament, va ser un txec, Rudolf Slaby (1885-1957), abans, entre d'altres, de la versió de Carles Riba de *L'inspector*, i d'altres traduccions de Cases-Carbó o Puig i Ferrer. Es tracta d'un personatge realment singular i d'una trajectòria intel·lectual aclaparadora. Políglot, coneixedor i difusor de la cultura basca, romànica, germànica i eslava; autor d'un dels millors diccionaris alemany-espanyol, l'*Slaby-Grossman* (1932), que encara avui es fa servir i es troba en moltes biblioteques, així com d'altres diccionaris de txec i anglès; col·laborador de les enciclopèdies Otto i Espasa; professor d'història de les literatures eslaves i de gramàtica russa comparada a la Universitat de Barcelona des de 1922; el primer lector de llengua catalana a la Universitat Karolina de Praga; membre corresponent de la Real Academia Española i de l'Acadèmia de Llengua Basca; i finalment, un excel·lent traductor de la narrativa de Puixkin, recollida en dos volums de la col·lecció «Biblioteca Literària» d'Editorial Catalana (i dels *libretti* de les òpe-

res russes, en col·laboració amb J. Pena).

Com havia arribat aquest txec, que havia estudiat a Praga i a Berlín les filologies eslaves, germàniques i romàniques, a establir-se Barcelona i a traduir Puixkin al català? Si consultem l'Enciclopèdia Espasa, l'explicació ens la dona ell mateix, ja que Slaby, com acaba declarant en l'article, n'era redactor: «Després de col·laborar, de Praga estant, amb la premsa hispana, el 1914 emprengué un viatge d'estudis a Espanya; davant la impossibilitat de tornar al seu país, degut a la declaració de la guerra europea i al tancament de les fronteres, va establir-se a Barcelona.» A l'espanyol, va traduir més de 100 volums de diferents autors: txecs, eslovacs, polonesos, russos, rutens, serbis, lusacians, anglesos, suecs, i «de gairebé totes les llengües romàniques». Al txec, va traslladar obres de Guimerà, Rusiñol, Adrià Gual i altres.

La tasca de traduir les novel·les curtes de Puixkin no era pas senzilla, perquè, com diu Helena Vidal en el pròleg de la reedició que en va fer Edicions 62 a «Les Millors Obres de la Literatura Universal», l'autor, per mitjà de diversos personatges, hi reflecteix amb precisió una gran gamma de registres del rus. Tanmateix, el llenguatge de Slaby, malgrat tenir algunes paraules antiquades, manté en bona mesura el ritme vigorós i la musicalitat cristal·lina de l'original. Per comprovar-ho, n'hi ha prou de veure un fragment de *La dama de piques*:

...[Hermann] baixà l'escala de caragol i entrà de bell nou a l'alcova de la comtessa. La morta, asseguda, semblava de marbre; la seva faç revelava una serenitat profunda. Hermann s'aturà davant seu, la contemplà llarga estona, com si es volgués convèncer de la terrible veritat; a la fi, entrà a la cambra fosca, cercà a les palpentes la porta entre els tapissos i començà a baixar per l'ombrívola escala, commogut per estranys sentiments. «Potser per aquesta mateixa escala», pensava, «davallà furtivament, fa seixanta anys, esmunyint-se cap a la mateixa alcova i a la mateixa hora, algun amant sortós, pentinat a l'*oiseau royal*, amb casaca brodada i estrenyent contra el seu cor el seu capell de tres becs, que jeu fa molts anys dins la tomba, i avui ha deixat de batre el cor de la seva amant, massa feixuga d'anys...»¹¹

Tercera visita. Alekséi Markov (Alexis Marcoff)

El primer rus a signar la traducció d'un llibre al català va ser Alekséi Markov; els llibres van ser dos, i en ambdós al seu costat

hi figurava un escriptor català: *Idil·lis rurals*, d'Alekséi Tolstói (amb «traducció de Ventura Gassol i Alexis Markow») i *El miracle de la muntanya* de Leskov (amb «traducció de Ll.[uís] Bertran i Pijoan i A. Markov»).¹² Aquestes són totes les aportacions de Markov a la literatura catalana; els llibres, però, són representatius de l'estil editorial dinàmic d'Antoni López i de l'interès que a l'època despertava a Catalunya el país dels soviets. Markov, no n'era pas, de soviètic; formava part de l'emigració russa que en altres països (França, Alemanya, EUA) era una autèntica riuada (i que, per tant, va acabar tenint-hi un cert pes cultural). Per què i com aquest «rus blanc»¹³ va acabar arribant precisament a Catalunya no hem estat capaços d'escatir-ho. El fet és que no va continuar col·laborant en les publicacions en català i entre l'any trenta i ben avançats els anys seixanta va signar traduccions d'obres cabdals de la literatura russa al castellà. L'únic text «biogràfic» de Markov que hem trobat pertany a una mena de relat autobiogràfic que es va publicar a la revista catòlica barcelonina *Cristiandad*. En citem un fragment, que sembla el començament d'una novel·la naturalista:

La meua primera infantesa va transcórrer a Moscou, a la casa paterna. La nostra casa era gran i senyorial, amb estances nombroses i amples, una eixida ampla i un jardí extens que feia cantó amb un altre encara més frondós. Hi havia tant de verd allà que a l'estiu no calia traslladar-se al camp. Jo era orfe de mare; el meu pare acostumava a fer llargs viatges per l'estranger, de manera de manera que la meua educació fou confiada a una dida vella.

El meu oncle era una figura preeminent del «clergat blanc». Era un dels tres protopresbíters que hi havia a Rússia i per això a casa seva s'hi aplegava el més escollit del clergat rus. Entre ells hi vaig conèixer personatges realment notables i curiosos.

De les idees i creences de Markov, ens en parlen un plegat de llibres que va deixar escrits, la majoria publicats en editorials de Barcelona durant la primera meitat dels anys trenta. Markov hi actua com a sociòleg i historiador de Rússia; a vegades va més lluny i fa un paper que li escau d'allò més bé, el de l'interpret de la «misteriosa ànima eslava», o del mestre de l'art dels escacs pel «mètode psicològic».¹⁴ En dues paraules, aquesta era la seva línia de pensament: el cristianisme és l'ànima del poble rus, i el bolxevisme és una amenaça per a tota la humanitat; Stalin és l'Anticrist,

i de fet ja ho era Pere el Gran quan tractava de limitar els poders de l'Església russa.

Aquest personatge obscur va tenir un fill, que també va col·laborar amb Antoni López en el seu següent projecte editorial, la «Biblioteca Univers»: ¹⁵ va traduir *Sulamita*, de Kuprin, i *Vida i mort del reverend Vasili Fiveiski*, d'Andreiev, juntament amb Pau Cirera. Més endavant B. Markov va fer diverses traduccions al castellà i va col·laborar en d'altres, com el recull de poemes de Pasternak que va fer amb Marià Manent.

Quarta visita. Olga Savarin

Ara hem arribat al cas extrem de traductor obscè. El nom d'Olga Savarin, en companyia de diversos catalans, fent parella traductora, apareix en altres sis volums de la «Biblioteca Univers», publicats entre 1928 i 1936. Si les dades biogràfiques dels Markov eren difícils de trobar, les d'Olga Savarin són impossibles. Segurament, seria la primera dona traductora del rus al català, si no fos... per la seva inexistència! Era només un nom, vagament eslau, inventat per l'editor Carles Soldevila potser per fer pensar que es tractava de traduccions directes, i, per tant, fiables.

Un dels col·laboradors d'aquesta traductora fantasmal era Josep Miracle, i una de les seves traduccions conjuntes de Tolstói es titulava *Kàtia*. Cap al 1966, quan l'editorial Selecta va voler reeditar aquesta obra, Josep Miracle va haver de refer totalment la traducció d'anys enrere, comparant totes les traduccions a llengües conegudes per ell de què ara disposava. Miracle explica en un pròleg d'una honestedat desarmant com, sent un jove empleat de l'editorial, Soldevila li encomanà la seva primera traducció, que va fer servint-se només d'una edició francesa «barata i no pas recent». El mètode seguit va fer que el resultat d'aquesta apressada «col·laboració» Savarin-Miracle tingués alguns defectes, com ara: (1) en la novel·leta hi mancava «una desena o una dotzena part del contingut»; (2) de cap manera hauria d'haver-se dit *Katia* (sinó més aviat *La felicitat conjugal*), i (3) la protagonista tampoc no hauria de dir-se'n. ¹⁶ Així s'explica Miracle:

En totes les traduccions que he tingut als dits he vist amb estupor que el nom de la heroïna és Matxa i que *Kàtia* és el nom de la persona de confiança. No ho puc assegurar, naturalment; però tinc les meves sospites que el traductor que

em va tocar seguir hagués portat les seves preferències una mica més enllà dels límits aconsellables.¹⁷

En la reedició, per no confondre el públic i per motius de tradició, Miracle optà per mantenir el títol de la novel·la afegint-hi com a subtítol la traducció més ajustada al títol original. Recentment s'ha publicat una nova traducció d'aquesta novel·leta de Tolstói a càrrec de Jaume Creus.

Des del revifament de l'edició en català als anys seixanta i fins ara mateix, els editors catalans han optat sovint per reeditar les traduccions antigues. És el cas de les «Millors Obres de la Literatura Universal», que ha reeditat successivament les traduccions de Puixkin fetes per Slaby, o la *Niuada de gentilhomes* d'Ivan Turguénev, en la versió d'Olga Savarin i Enric Palau. També la traducció al català de *Guerra i pau*, que Carles Capdevila va fer del francès l'any 1928¹⁸ (en francès hi havia versió des del 1884); ha esdevingut clàssica i és continua publicant en MOLU, tot i que amb correcció de Bartomeu Bardagí (1960) i «indicant en lletra cursiva les paraules o els passatges que en l'edició russa apareixen en francès». Aquest és el cas també d'una de les novel·les russes més reeditades en català, una altra traducció (indirecta) de Tolstói del mateix any, la *Història d'un cavall*, feta per Josep Navarro Costabella (avui encara es troba a les llibreries, editada per La Magrana, amb la correcció de Manuel de Seabra).

Cinquena visita. Andreu Nin

Aparegué aquell capvespre vestit de rus, de rus autèntic, amb les botes de muntar, pantalons lleugerament bombats i una brusa blanca cenyida a la cintura per un cinturó de cuir, cordada sota la nou del coll amb dos botons de nacre. Si hagués portat una gorra de plat amb una visera xarolada hauria semblat un oficial tsarista de carta postal.¹⁹

Així és com Josep Pla, després de visitar-lo a Rússia l'any 1926, ens presenta Andreu Nin. El qui després seria el traductor més celebrat del rus al català en aquell moment començava a caure en desgràcia al règim de Stalin. Ja era una figura coneguda per la seva activitat pública i els càrrecs assolits a Rússia. Quan al 1928, de Rússia estant, Andreu Nin va contactar amb els responsables de Proa per oferir-se a traduir al català les obres cabdals de la narra-

Andreu Nin

tiva russa, l'editorial es va guanyar d'un sol cop el millor traductor del rus possible i un esquer publicitari insuperable. Joan Puig i Ferrer, director de Proa, en aquest furor promocional arribava a declarar, un pèl inexactament:

[Andreu Nin] és per al seu honor i el de les nostres lletres, el primer traductor del rus al català. Ell tot prenent de la cultura russa —parla l'idioma, ha fet discursos en rus, es proposa traduir al rus algunes obres d'autors nostres— mai no ha negligit el català, ans el contrari, lluny de nosaltres, és un assedegat de llibres nostres i segueix al dia el nostre moviment literari. Les darreres produccions millors, tota l'obra de Pompeu Fabra li són familiars.²⁰

L'al·lusió a Pompeu Fabra sembla força evocadora del context lingüístic i cultural en què es feien aquestes traduccions. N'assenyala alguns valors i potser també algunes limitacions de caire històric.

L'any 1930 Nin torna a Catalunya, i malgrat la seva intensa activitat política, mai no deixa de traduir. Gràcies a Andreu Nin disposem d'unes versions íntegres, directes i acurades d'algunes de les novel·les russes clàssiques, com ara *Anna Karénina* i *Infància, adolescència, joventut* de Tolstói, o bé *Crim i càstig* i *Stepànxikovo i els seus habitants* de Dostoievski. Un domini sorprenent de la llengua russa i alhora una gran sensibilitat literària feien que les traduccions de Nin mantinguessin l'esperit autèntic d'aquestes obres i assolissin una alta qualitat artística. Tanmateix, a vegades no hi queden reflectits tots els estrats del llenguatge original, tant pel que fa a la parla peculiar de personatges concrets, com a la parla que caracteritzava les diferents classes socials de Rússia. En algunes ocasions, això produeix un cert aplanament de l'estil i una certa pèrdua de les significacions associades a l'estil personal de cada autor.²¹ No obstant això, cal considerar que en aquella època no

hi havia prou tradició d'on treure models útils per als traductors i assimilables per al públic.

Deixant de banda aquestes petites imperfeccions, les traduccions d'Andreu Nin han esdevingut, per mèrits propis, clàssiques. Per exemplificar-ho, hem triat aquest fragment d'*Anna Karénina*, en el qual Levin fa un segon intent de declarar-se a Kitty i esbrinar si és correspost.

—Teniu —digué ell, i començà a escriure lletres d'un seguit de paraules: Q, E, C: A, N, P, E, V, D, A, M, O, A? Aquestes lletres significaven: «Quan em contestàreu: Això no pot ésser, volia dir això mai o ara?» Era inversemblant que ella pogués entendre aquesta frase complicada; però ell se la mirà de manera que ella comprengué que la seva vida depenia del fet que entengués aquelles paraules.

Kitty l'esguardà seriosament, després recolzà el front arrufat damunt la mà i es posà a llegir. De tant en tant se'l mirava preguntant-li amb l'esguard: «És el que penso?»

—Ho he comprès —digué ella enrojolant-se.

—Quina paraula és aquesta? —digué ell, assenyalant-li la M, amb la qual indicava la paraula mai.

—Aquesta paraula significa mai —digué ella—, però no és veritat!²²

Josep Pla evidencia, al final del seu *homenot*, el gran paper que va tenir la feina de Nin i d'altres traductors de la seva generació.

En l'època que ens ha tocat de viure, la literatura catalana no haurà donat alguna obra important de creació. Haurà estat, en canvi, una època de traduccions importantíssimes. El bé que aquestes traduccions hauran fet a la llengua restaurada haurà estat incalculable, magnífic. A través d'aquestes traduccions s'ha pogut fer una obra de consolidació d'una profunditat i d'una intensitat sense precedents. Les generacions futures hi trobaran, per al maneig de la llengua, un tal cabal de facilitats, una tal quantitat de dificultats vençudes, que quan penso en l'estat en què ens trobarem, en posar-nos a treballar, la gent de la meua generació, la realitat d'avui em sembla de tota evidència un enlluernament, em sembla, tanmateix, una màgica transmutació.²³

Pla afegeix el nom de Nin als de Carles Riba, Joan Coromines, Miquel Dolç, Cardó, Josep Maria de Sagarra, Maria Antonia Salvà i Guillem Colom, Marià Manent Lleonart, Carles Riba, Osvald Car-

dona, Boix. A la llista de Pla, que ell mateix reconeix com a incompleta, s'hi hauria d'afegir el nom de Francesc Payarols, l'existència del qual devia ser per a Pla del mateix ordre que la d'Olga Savarin.

Sisena visita. Francesc Payarols

Francesc Payarols i Casas (1896-1998) és l'altre gran traductor del rus al català del període 1928-1936.²⁴ Aquests vuit anys, comparats amb la llarga vida de Payarols, ens donen l'exemple de tot el que va perdre la cultura del país amb el franquisme. És a ell a qui devem, entre d'altres, traduccions directes i encara vigents de les novel·les curtes de Tolstói, com *La mort d'Ivan Ilitx*, *Amo i criat*, *Tres morts*, *Els cosacs* i *Hadji-Murat*, d'unes quantes narracions de Txèkhov, entre les quals cal destacar *La dama del gosset*, d'*Els senyors Golovliovy* de Saltikov-Xedrín i de la novel·la principal de Turguénev, *Pares i fills*. Nat a Girona el 1896, era el fill gran d'una família treballadora que el 1909 es traslladà a Barcelona. Per manca de recursos, no va anar a la universitat, però va obtenir la capacitació com a mestre. Va aprendre el francès a l'escola; l'alemany, l'anglès i el rus els va aprendre de manera autodidacta i amb molt poques classes de nadius. Per aprendre rus, una llengua que Payarols qualificava de «coralment harmoniosa», va fer servir unes gramàtiques en alemany i, literalment, quatre classes particulars:

La noia no se sentia gaire còmoda fent de professora, perquè el seu domini del rus era el d'un nadiu sense preparació didàctica. Van començar les classes, però a la quarta la noia va dir que no podia continuar perquè feia falta a casa, on s'encarregava de feines especialment delicades de la confecció de pelleteria. L'alumne va contestar: «Eso no puede ser, porque yo me he enamorado de usted. Si no puede darme clase, al menos cásese conmigo.»²⁵

En 1928, quan Payarols feia de comptable, un conegut amb qui topà casualment pel carrer, en saber que Payarols havia fet molts progressos amb la llengua russa, li va proposar de fer una prova de traducció amb el director de Proa. Tot i que Payarols tenia més dubtes sobre el seu català escrit que sobre el seu rus, Joan Puig i Ferrer va quedar totalment satisfet amb el català alhora genuí i planer de Payarols.

Durant la Guerra Civil Francesc Payarols fou mobilitzat per fer d'interpret dels caps militars russos que hi lluitaven, i el mateix li

va passar a gairebé tothom que sabia rus a Espanya²⁶. Després de la guerra, va quedar sense feina com a traductor i va fer de mestre a l'institut de batxillerat de la Seu d'Urgell, on va treballar durant vint anys. El 1941 Joan Vinyoli aconseguí que tornés a treballar per a l'editorial Labor com a traductor al castellà. Des d'aleshores va fer moltíssimes traduccions al castellà; però sobretot de l'alemany; el rus, de mica en mica, l'anà perdent.

Les traduccions de Payarols al català continuen sent perfectament vàlides, tant pel que fa a la bona comprensió de l'original com per la molt bona qualitat de la prosa d'arribada. De fet, algunes de les seves traduccions encara es reediten i són una font de plaer per als lectors actuals. Només des de fa ben poc la figura de Francesc Payarols, que havia patit en carn pròpia i des de l'interior el desgavell que succeí a la guerra, i s'havia quedat relegat a l'ombra de la personalitat de Nin, ha estat tímidament reivindicada. Com a mostra de la seva feina, citem un fragment de la traducció de *Pares i fills*:

En la seva qualitat de fill d'un general, Nicolau Petròvitx —tot i que no es distingia gens per la valentia, ans meresqué el qualificatiu de poruc— es veié forçat, igual que el seu germà Pau, a entrar al servei militar, però es trencà una cama el mateix dia que arribà la nova del seu nomenament; hagué de passar dos mesos al llit, i quedà ranc per tota la vida. [...] Els joves germans començaren a viure junts, en un mateix pis, sota la vaga tutela d'un oncle de segon grau de línia materna, Elies Koliassin, que era un empleat de categoria. Llur pare se'n tornà a ajuntar-se a la seva divisió i a la seva muller i només alguna vegada, de tant en tant, enviava als seus fills uns plecets gruixuts de paper gris atapeïts d'una lletra acurada i pretensiosa. Al final d'aquestes epístoles no hi mancava mai, amb uns tipus curosament perfilats, la ressonant signatura: «Pere Kirsànov, general-major.»²⁷

Setena visita. Josep Maria Güell

En el lent procés del creixement de la permissivitat per a la edició en català, l'any 62 assenyala un punt d'inflexió. Per a les traduccions del rus això va coincidir amb la tornada a Espanya, després de la mort de Stalin, d'alguns dels refugiats espanyols, com ara José Lain Entralgo o, a casa nostra, August Vidal (1957). August Vidal només va signar una traducció en català (moltes més en castellà), *Un dia d'Ivan Deníssov* d'Aleksander Soljenitsin (1964),

perquè, després dels vint anys d'exili sense parlar català (la seva muller era asturiana), segons deia, no tenia gaire confiança en el seu català escrit; però va ser un pioner que va donar ànims a una nova generació de traductors del rus en llengua catalana: començant per l'autodidacte Josep Maria Güell i continuant amb Helena Vidal, filla d'August.

Josep Maria Güell és un cas ben especial. I no només perquè es tracta d'algú que ha estat capaç de compaginar el treball en una botiga d'objectes de regal de Tarragona amb una intensíssima activitat traductora. Alguns periodistes i companys del gremi, entre ells Manuel de Seabra, el descriuen com un personatge reservat i esquerp, que al llarg de tota la seva trajectòria no freqüentava els cercles literaris i es resistia a les entrevistes. Per això la seva feina immensa, que en total ocupa cinquanta-quatre volums, encara esdevenia més invisible a Catalunya, i va trigar molt a guanyar-se el reconeixement merescut. Curiosament, els russos van ser els primers a valorar la seva tasca: l'any 1990 li van atorgar el premi Gorki, que en aquella època era el màxim guardó concedit a un traductor. Veritablement, Güell és el traductor més prolífic de la literatura russa al català, i els llibres que ha traduït són ben diversos: des de les novel·les del XIX, com *Lidiota*, *Els dimonis* i *L'adolescent* de Dostoievski o *Les ànimes mortes* de Gógol, fins als clàssics moderns com *El subratllat és meu* de Nina Berberova, *La guàrdia blanca* de Bulgàkov, *La cavalleria roja* de Bàbel o *La casa de Matriona* d'Aleksander Soljenitsin, passant per Gontxarov, Gorki, Pasternak, Trifonov i tants d'altres. Les traduccions de Güell al castellà són, així mateix, nombroses i excel·lents.

En unes circumstàncies gens propícies per estudiar el rus, ell ho va fer de manera autodidacta, fent servir un mètode francès d'autoaprenentatge i consolidant els seus coneixements amb la lectura directa de textos russos que ell mateix portava des de París. L'arribada d'un vell refugiament rus a Tarragona li va servir a Güell per ensinistrar-se en els registres orals de la llengua (malgrat la seva progressiva sordesa). Segons les seves pròpies paraules, tant el seu conreu del rus com la seva militància en el PSUC eren formes de revolta contra el franquisme i de militància catalanista. A part d'això, un gran estímul per aprendre rus fou, per a Güell, la voluntat de llegir Tolstói i Dostoievski en original. En una de les poques entrevistes atorgades confessa, amb la seva modèstia característica,

que durant uns anys havia dedicat vint minuts diaris a la lectura de les novel·les russes originals, i assegura que qualsevol persona que ho fes faria ràpidament els mateixos progressos. Qui sap; si realment fos així, potser encara tindriem molts més traductors de la literatura russa... Vet aquí una mostra de la feina de Güell, un passatge d'*El subratllat és meu* de Berberova:

...I vaig decidir descobrir-li el meu secret més secret, que mai no havia gosat de dir a ningú. És el meu secret i no solament em fa por sinó vergonya confessar-lo, i fins ara no l'havia descobert a ningú. Li vaig dir que no m'agradava *Eugeni Oneguín*. Per què m'hauria d'agradar? Al principi Tatiana s'enamora d'ell sense haver-li dit ni dues paraules, només pel seu aspecte (una mica fatu, ensopit, tip de tot, buit). Després es casa amb un general gras només perquè la mare li ho demana, una mare amb el cap ple de novel·les de Grandison fins a la vellesa! Després, Tatiana li diu a Oneguín que se l'estima, però el fa fora del seu costat, una actitud en certa manera passada de moda i irresponsable... Nataixa es plantà davant meu amb la cara immòbil, només les celles rodones s'alçaren lleugeríssimament, i els llavis semblaren fer-se més estrets. Va dir: «Quina importància té això? No és indiferent? Important és:

*La pols gelada platejava
el seu coll de castor,*

i com salten els *enjambements* de línia a línia, d'estrofa a estrofa. I el llenguatge! I la Ironia! I Pushkin mateix.»²⁸

I encara una altra citació, aquest cop d'una entrevista amb Josep Maria Güell, publicada per Carles Barba a *La Vanguardia* el 3 de març de 1998: la reproduïm perquè ens sembla il·lustrativa de la situació actual de la traducció. Tot i que ja han passat més de vint anys, les coses no han canviat gaire, per no dir gens, des de llavors.

[Carles Barba:] I després de Dostoievski, quina troika porta a l'esquena?

[Josep Maria Güell:] Doncs cap. Estic al dic sec. I no serà perquè jo no faci propostes ni tingui fins i tot acabades algunes versions. Per exemple l'any passat, subvencionat per la Institució de les Lletres Catalanes, vaig acabar el *Viatge de Petersburg a Moscou* de Radíxev, un relat molt sucós del segle XVIII en què un noble va fent escales per la vasta Rússia i denunciant una injustícia darrere l'altra. Doncs bé, he ofert (i gratis) la traducció catalana a 62 i Proa, i no els ha interessat. M'ha passat el mateix amb altres propostes, amb una magnífica bio-

grafia de Pere el Gran escrita per Alekséi Tolstói, o amb una col·lecció contemporània de novel·les detectivesques que reflecteixen vivament la Rússia actual, de les màfies i els tics consumistes. Últimament presento informes de lector i no em reben, envio avançaments de traduccions i no em contesten.

Als anys 60 i 70 el tracte entre traductors i editors era molt més fluid. Recordo Carlos Barral, després d'haver sortit de Seix i creat Barral: em va rebre transformat en una altra persona, portava collars de totes classes, una mena de cresta, què sé jo, i em vaig quedar esbalaït, però el cas és que em va rebre. Ara ja és un èxit si pots parlar amb la secretària del director literari.

***

En aquest article, només hi hem pogut parlar d'unes quantes figures de la traducció, i hem hagut de deixar-ne moltes de banda. Al llarg de la història literària, traductors com ara August Vidal, Helena Vidal, Ricard Sanvicente i altres professionals de l'ofici van anar creant una autèntica escola de traductors catalans. Helena Vidal va començar les classes de rus a la universitat cap a l'any vuitanta, i des de l'any 1994 existeix una llicenciatura de Filologia Eslava; cal afegir-hi també les facultats de traducció i interpretació. D'altra banda, des de Rússia ens arriben un bon nombre de traductors ben preparats i de traductors en potència. Sembla, a més, que en el moment actual assistim a una petita explosió d'eslavofília. Diríem, doncs, que pel que fa a la presència del món eslau a casa nostra la normalització ha avançat força. En canvi, el món editorial català presenta ara com ara serioses disfuncions.

Actualment disposem de magnífics traductors, d'una escola excel·lent i d'un grapat de traduccions molt reeixides. Moltes d'aquestes traduccions, val a dir-ho, tot i ser treballs magnífics, s'han de posar en el context dels objectius que tenia la publicació concreta per a la qual es van fer. En fi, estem lluny de poder dir que les traduccions al català ens proporcionen una visió completa o suficient de tot el panorama de la literatura russa (en prosa o en vers). Ens falten, per exemple, edicions crítiques i completes dels autors clàssics. Els autors encara no consolidats només es publiquen quan tenen l'aval d'un èxit editorial en francès, castellà o anglès —o, encara millor, d'una pel·lícula. I, una vegada més, el prestigi dels traductors segueix sent minso. Gógol deia que un tra-

ductor hauria de ser com un vidre transparent entre el lector i el llibre. Està bé que sigui transparent, però tant de bo no fos invisible.

Notes

- 1 DOSTOIEVSKI, Fiódor. *L'Idiota* (trad. Josep Maria Güell). Edicions 62, Barcelona 1982, p.40.
- 2 PAVLOVSKY, Isaac, *Un rus a Catalunya* (trad. Josep Maria Farré i Pedrós), El Llamp, Barcelona, 1989.
- 3 Sobre Isaak Iakovlèvitx Pavlovski: FARRÉ i PEDRÓS, Josep Maria, «Notícia de l'autor i del llibre», a PAVLOVSKY, Isaac, *Un rus a Catalunya* (trad. Josep Maria Farré i Pedrós), El Llamp, Barcelona, 1989. També, per Internet: http://isaac_pavlovsky.monsite-orange.fr.
- 4 La traducció era signada P.R.; segons conjectura plausible es tractava de Pere Ravetllat (redactor del diari). *El Diari Català*, durant la seva existència efimera, va fer un dels primers intents consistents i moderns de donar empenta a la traducció literària en català (cf.: LLANAS, Manuel, i Ramon PINYOL i TORRENTS, «Les traduccions en el Diari Català (1879-1881)», *Anuari Verdaguier*, núm. 12 (2004), 81-90).
- 5 Extret de: PINYOL i TORRENTS, Ramon, «Les traduccions de la literatura russa a Catalunya fins a la guerra civil. Esbós d'una bibliografia», *Traducció i literatura*, Eumo, Vic, 1997, 247-264, pp. 247-248. Aquest article de Ramon Pinyol és la base per a qualsevol investigació en aquest terreny; conté un llistat gairebé exhaustiu amb les referències bibliogràfiques de les traduccions del rus publicades fins al 1939.
- 6 PAVLOVSKY, Isaac, *Ibid.*, p. 45
- 7 En català, la revista que va introduir la narrativa russa amb un grapat de petites traduccions, extretes segurament de la premsa francesa, va ser *La Renaixensa*, curiosament una revista contrària als «perills del modernisme i l'estrangerització»; això en modificà la recepció. Cf. CASTELLANOS, Jordi «La novel·la antimodernista. Les propostes de la Renaixensa», a *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*, Publicacions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2003, 315-328. LLANAS, Manuel, «Notes sobre l'editorial Maucci i les seves traduccions», *Quaderns. Revista de traducció*, núm. 8 (2002), 11-16.
- 9 Els toms havien de fer unes 250 pàgines; la mateixa propaganda de l'editorial deia que després d'una lectura es podien llençar, com un diari: per això no queden gaires vestigis materials d'aquestes edicions (cf. *Ibid.*).
- 10 LLANAS, Manuel, *Ibid.*, pp.14-15.
- 11 PUIXKIN, Aleksander, *Novel·les i contes* (trad. Rudolf Jan Salaby), Edicions 62, Barcelona, 1981, pp. 35-36.
- 12 Aquests dos volumets, d'uns 60 fulls, formaven part de la col·lecció «La Novel·la Estrangera», un projecte editorial del propietari de la llibreria Catalònia, Antoni López, que en edicions barates (50 cèntims.) posava a l'abast del públic popular petites obres de la narrativa internacional. Les obres triades acordaven amb el format, el públic i els objectius de l'editor. La col·lecció va començar l'any 1924. El 1928, en una línia semblant, i amb la direcció de Carles Soldevila, Antoni López va posar en marxa una col·lecció encara més ambiciosa: la «Biblioteca Univers», associada a la revista del mateix nom.

- 13 Les referències a la persona de Markov que hem trobat als textos s'acompanyen sovint del comentari concís tipus: «rus blanc refugiat a Catalunya». De fet, en l'època, tots els emigrats russos, sense fer gaires distincions, eren catalogats com a «russos blancs».
- 14 Esmentem els títols d'alguns d'aquests llibres:
- 15 La «Biblioteca de l'Univers» tenia el propòsit confessat de divulgar: «Voltaire, Tolstoi, Diderot, Sthendal, Dostoievski, Dickens, Heine, Balzac, Sterne, etc., seran posats així a l'abast dels lectors la curiositat i l'apetència dels quals no és al nivell de llur força econòmica», deia la propaganda. Sovint editaven obres considerades secundàries d'autors cabdals perquè s'ajustaven millor a les més o menys 100 pàgines que solien tenir els volums. En total, fins a la desaparició de la col·lecció el 1936 sortiren 46 volums, 9 dels quals eren d'autors russos: Tolstói, Dostoievski, Txékhov, Gógol, Andreiev, Kuprin, Gorki i Turguénev. Cf. BACARDÍ, Carme, «Carles Soldevila, socialitzador de la literatura», *Quaderns. Revista de Traducció*, núm. 8 (2002).
- 16 MIRACLE, Josep, «Pròleg a la tercera edició», Tolstói, Lleó: *Kàtia. La felicitat conjugal* (trad. Josep Miracle), Selecta, Barcelona, 1966.
- 17 *Ibid.* pp. 10-11.
- 18 Va sortir per primera vegada com a fulletó del diari *La Publicitat*.
- 19 PLA, Josep, «Andreu Nin», dins *Homenots. Segona sèrie, a Obra Completa*, vol. 16, Barcelona, Destino, 2004, 517-560, p. 524.
- 20 Recollim la citació de: KHARITONOVA, Natàlia, «Andreu Nin, traductor del rus. Algunes qüestions», *Els Marges*, núm. 74 (tardor 2004).
- 21 Cf KHARITONOVA, Natàlia, *Ibid.*
- 22 TOLSTOI, Lev, *Anna Karènina* (trad. Andreu Nin), 3a ed., Proa, 2001, Barcelona, p. 436.
- 23 PLA, Josep, *Ibid.*, p. 557.
- 24 La figura de Payarols ha estat força bandejada històricament; només quan ja tenia més de noranta anys li van ser dedicats alguns articles. La major part de les dades d'aquests articles provenen de la memòria del mateix Payarols. Així: MANENT, Albert: «Francesc Payarols, primer traductor del rus al català», *Serra d'Or*, núm. 391 (juliol-agost 1992), 564-565; ESTELRICH, Pilar, «Francesc Payarols, traductor», *Quaderns. Revista de traducció*, núm. 1 (1998), 135-151; ESTELRICH, Pilar, «Francesc Payarols i Casas: història d'un llarg camí», *Llengua i literatura. Revista de la Societat Catalana de Llengua i Literatura*, núm. 10 (1999), 47-72.
- 25 ESTELRICH, Pilar, «Francesc Payarols, traductor», *Quaderns. Revista de traducció*, núm. 1 (1998), 135-151, p. 141.
- 26 Vg., per exemple: MARTÍNEZ DE PISÓN, Ignacio, «El periplo de Lydia Kúper», dins el suplement *Culturas*, a *La Vanguardia*, 4 de febrer de 2004, 6-8.
- 27 TURGUÉNEV, Ivan, *Pares i fills*, Barcelona, 1978, Proa, p. 6.
- 28 BERBÉROVA, Nina, *El subratllat és meu*, Barcelona, Edicions 62, 1995, pp. 63-62.